

УДК 316 : 329.055.1

Фесенко М.В.*

Ветринський І.М.

РАДИКАЛІЗАЦІЯ СУСПІЛЬНИХ НАСТРОЇВ В НІДЕРЛАНДАХ: УРОКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Анотація. У статті аналізуються основні причини та передумови радикалізації суспільних настроїв в Нідерландах, а також вплив цих процесів на розклад політичних сил в державі. Окремо розглянуто проблему посилення радикальних настроїв в Україні, її внутрішній та зовнішньополітичний контекст. Доведено, що радикалізація суспільних настроїв в Нідерландах, відбувається на тлі загального економічного спаду, проблеми міграції, загрози тероризму тощо та призводить до зростання популярності право-популістських політичних проектів. Розкрито, що міграційний чинник суттєво посилює радикальні настрої в нідерландському суспільстві як за рахунок сприйняття певними сегментами мусульманського населення екстремістських поглядів, так і через зростання антиіммігрантських настроїв в суспільстві. Розробляючи програми протидії екстремізму, влада Нідерландів насамперед зосереджує увагу саме на превентивній роботі, що орієнтована на концепцію розширення прав і можливостей людини та її глибокої інтеграції у суспільство. Доведено, що радикалізація суспільства в Україні має принципово іншу природу: на відміну від Нідерландів, в нашій державі немає гострої проблеми з мігрантами, проте політизація суспільно важливих питань є причиною посилення радикальних настроїв, хоча вони й не стали суттєвим чинником в українській внутрішній політиці.

---

* Фесенко М.В. доктор політичних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Ветринський І.М. кандидат політичних наук, старший науковий співробітник ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Ключові слова: суспільні настрої, радикалізм, Нідерланди, правий популізм, Україна

Аннотація. В статті аналізуються основні причини і передумовки радикалізації суспільних настроїв в Нідерландах, а також вплив цих процесів на розподіл політичних сил в країні. Крім того, розглянута проблема посилення радикальних настроїв в Україні, її внутрішній і внешнеполітичний контекст. Доведено, що радикалізація суспільних настроїв в Нідерландах, відбувається на фоні загального економічного спаду, проблеми міграції, загрози тероризму і т.д. і призводить до зростання популярності право-популістських політичних проєктів. Розкрито, що міграційний фактор суттєво посилює радикальні настрої в нідерландському суспільстві, як за рахунок сприйняття певними сегментами мусульманського населення екстремістських поглядів, так і через зростання антиіммігрантських настроїв в суспільстві. Розробляючи програми протидії екстремізму, влада Нідерландів фокусує увагу в першу чергу на превентивній роботі, орієнтованій на концепцію розширення прав і можливостей людини і його глибокої інтеграції в суспільство. Доведено, що радикалізація суспільства в Україні має принципово іншу природу: на відміну від Нідерландів, в нашій державі немає гострої проблеми з мігрантами, однак політизація суспільно важливих питань є причиною посилення радикальних настроїв, хоча вони і не стали суттєвим фактором в українській внутрішній політиці.

Ключевые слова: общественные настроения, радикализм, Нидерланды, правый популизм, Украина

Abstract. The article analyzes the main causes and preconditions for the radicalization of public sentiment in the Netherlands, as well as the impact of these processes on the distribution of political forces in the country. The problem of

strengthening radical sentiments in Ukraine, its internal and foreign policy context are also considered. It has been proved that the radicalization of public sentiment in the Netherlands takes place against the background of a general economic downturn, migration problems, the threat of terrorism, etc. and leads to an increase in the popularity of right-wing populist political projects. It is revealed that the migration factor significantly strengthens the radical mood in Dutch society both due to the perception of certain segments of the Muslim population of extremist views, and due to the growth of anti-immigrant sentiment in society. In developing programs to combat extremism, the Dutch government focuses primarily on preventive work, which focuses on the concept of empowerment and deeper integration into society. It has been proved that the radicalization of society in Ukraine has a fundamentally different nature: unlike the Netherlands, our country does not have an acute problem with migrants, but the politicization of socially important issues causes radical sentiment, although they have not become a significant factor in Ukrainian domestic policy.

Keywords: *public sentiment, radicalism, Netherlands, right-wing populism, Ukraine*

Постановка проблеми. Друге десятиріччя XXI ст. характеризується постійним підвищенням турбулентності міжнародно-політичних процесів і європейський регіон не став винятком. Відлуння численних конфліктів на Близькому сході, російська агресія проти України, міграційна криза, вихід Великої Британії з ЄС та інші події зумовили появу кризових тенденцій всередині об'єднаної Європи, що проявилися у посиленні євроскептичних настроїв у багатьох країнах ЄС та, відповідно, зростаючій популярності праворадикальних політичних проєктів.

Сьогодні Європейський Союз переживає кризу найбільшої своєї цінності – ліберальної демократії. Тому радикалізація суспільних настроїв в Нідерландах проходить на тлі кризи ліберальної демократії, яка включає

загальний економічний спад, проблему міграції, переважно з країн Африки та Близького Сходу, загрозу тероризму і, звичайно, глобальну пандемію коронавірусу «COVID-19». Експерти прогнозують, що після пандемії світовий порядок істотно трансформується. Багато країн, можливо, поринуть в самоізоляцію, захищаючи національні інтереси і безпеку, зокрема, в санітарній сфері. Зміняться підходи в діяльності міжнародних організацій і дипломатії.

Європейські країни виявилися занадто ліберальними, нерішучими і не змогли поки що ефективно протистояти поширенню настроїв націоналізму, популізму, радикалізації суспільства. Саме цим скористалися радикальні політичні сили і організації в умовах зростання їх популярності. Це підтверджують результати виборів в Нідерландах, як і в багатьох європейських країнах. Такі країни як Польща, Угорщина, Німеччина, Франція, Італія, Австрія, Нідерланди тощо стали свідками справжнього «розквіту» право-популістських партій, які на хвилі електоральних симпатій подекуди починають складати реальну конкуренцію традиційним ліберально-демократичним політичним силам.

Зокрема у Нідерландах на парламентських виборах 2017 р. крайньо-права «Партія свободи» посіла друге місце за кількістю здобутих мандатів. У тому ж році правопопулістська «Австрійська партія свободи», також стала другою за кількістю здобутих місць у парламенті. Навіть у Німеччині на виборах 2017 року, вперше за 60 років, до Бундестагу пройшла правопопулістська «Альтернатива для Німеччини». Схожа ситуація і в Італії, де крайньо-права «Ліга Півночі» опинилася на третьому місці під час парламентських виборів 2018 р. У Франції на президентських виборах 2017 р. представниця праворадикальної націоналістичної партії «Національний фронт» М. Ле Пен вийшла у другий тур перегонів поступившись лише чинному президенту – Е. Макрону. Обстоюючи переважно ліберальні позиції в економіці, більшість правих політиків Європи демонструють консервативні підходи до соціально-політичних процесів. Вони, зокрема, виступають проти поглиблення інтеграційних процесів в рамках ЄС, а також подальшого його

розширення; прагнуть зменшення впливу наднаціональних інститутів Союзу, більш консервативної міграційної політики тощо.

Відносини України і Нідерландів мають давню історію, так перше українське дипломатичне представництво в цій державі було створене ще за часів УНР. Після здобуття незалежності, традиція гарних та взаємовигідних зносин між державами отримала логічне продовження. З початку російської агресії у відносинах України і Нідерландів сталося чимало важливих подій, і навіть з'явилися спільні виклики. Наша держава досі відстоює в судах право на повернення з Амстердаму Скифського золота, на яке також претендують музеї окупованого Криму. Саме активність нідерландських євроскептиків ледь не стала перешкодою для завершення процедури асоціації України з ЄС. На ініційованому ними консультативному референдумі, що відбувся 6 квітня 2016 р., більшість громадян, які взяли участь в голосуванні, висловилися проти асоціації, що зрештою не відмінило але дещо ускладнило та загальмувало процес ратифікації Нідерландами Угоди про асоціацію України і ЄС.

Також, надважливим для обох країн аспектом двосторонніх відносин є співпраця з метою об'єктивного розслідування факту і всіх обставин катастрофи Боїнгу рейсу МН17, що був збитий російською системою ППО «Бук» над Донбасом 17 липня 2014 року. Літак виконував рейс з Амстердаму (Нідерланди) до Куала-Лумпура (Малайзія) і велика кількість загиблих пасажирів були громадянами Нідерландів. Головною метою співпраці України і Нідерландів в цьому контексті є встановлення всіх відповідальних за збиття літака, отримання справедливого вироку суду та покарання винних у цій трагедії. Зважаючи на давню історію відносин та численні точки перетину національних інтересів України і Нідерландів, вважаємо за доцільне дослідити спільні та відмінні тенденції щодо зростання радикальних настроїв всередині суспільств обох країн.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми посилення радикалізму в Європі в цілому та в Нідерландах, зокрема, а також різні аспекти

впливу цих процесів на посилення позицій правих політичних сил, піднімаються в працях таких дослідників як Е. Емброуз, Дж. Клементс, Дж. Вільямс, М. Комен, С. Кессель, К. Воссен, Н. Верботен, П. Таггарт, Б. Верботен, Е. Баттер, Л. Відіно, Г. Агерхольм та ін. Серед вітчизняних та російських дослідників, питання економічного та соціально-політичного устрою Нідерландів розглядається у працях Р. Кривоноса, І. Манаєнко, Д. Севрюкова, О. Гук, П. Осколкова, А. Цуркана та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми.

Проблема радикалізації суспільних настроїв в Європі в цілому та Нідерландах зокрема недостатньо досліджена у працях вітчизняних дослідників не дивлячись на те, що актуальність даної теми не викликає сумнівів.

Формулювання цілей статті. Метою статті є аналіз основних причин та передумов радикалізації суспільних настроїв в Нідерландах, а також впливу цих процесів на розклад політичних сил в державі. Окремо розглянуто проблему посилення радикальних настроїв в Україні, її внутрішній та зовнішньополітичний контекст.

Основні результати дослідження. Нідерланди разом з Бельгією та Люксембургом заклали фундамент європейської інтеграції, уклавши в 1944-му р. митний союз між трьома державами і домовившись ввести режим безмитної торгівлі, спростити валютні, торгові, фінансові обмеження, сформуванати єдину зовнішню економічну політику. В рамках співпраці, три країни запровадили взаємні економічні преференції, які привели до швидкого зростання і зробили Бенілюкс «ядром» майбутнього Європейського Союзу [с.134]. Нідерланди стали однією з найуспішніших країн в Європі ще в епоху Середньовіччя, заснована у XVII ст. Голландська Ост-Індійська компанія протягом десятиліть була однією з наймогутніших торговельних корпорацій, а відкрита у XVI ст. в найбагатшому торговому нідерландському місті Антверпен біржа, тривалий час була найбільшою в Європі [1, с.134].

Сьогодні Нідерланди є шостою за величиною економікою в Європейському Союзі, вони є важливим транспортним вузлом Європи, з

високим позитивним сальдо торгівлі, стабільними виробничими відносинами і низьким рівнем безробіття. Промисловість зосереджена на харчовій промисловості, хімічній промисловості, нафтопереробці та електротехніці. Високо механізований аграрний сектор використовує лише 2% робочої сили, але надає великі надлишки для переробки продуктів харчування і підкріплює статус країни як другого найбільшого експортера сільськогосподарської продукції в світі. [1, с.136].

Як зазначає український дослідник Р. Кривонос «Нідерланди є третьою країною у світі після США й Німеччини за обсягами надання гуманітарної допомоги Україні. Уряд Нідерландів, благодійні організації, приватні фірми та окремі громадяни країни регулярно спрямовують в Україну гуманітарну допомогу, надають сприяння в організації відпочинку і лікування дітей, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи. В країні діє понад 100 організацій, які співпрацюють в гуманітарній сфері з країнами Східної Європи, у тому числі з Україною» [2, с.56]. Відносини України та Нідерландів отримали свій розвиток на рівні регулярних політичних консультацій між міністерствами закордонних справ обох країн, а також в рамках міжпарламентських зв'язків [2, с.53]. Також, розбудова взаємин відбувається завдяки двосторонньому співробітництву в галузі науки і освіти, шляхом спільної участі у науково-дослідних проектах, обміну студентами, участі фахівців у міжнародних конференціях, співпраці між музеями, реалізації спортивних проектів тощо [2, с.55-56].

Нідерланди надають масштабну технічну допомогу Україні (насамперед у галузі сільського господарства, енергетики, транспорту тощо), зокрема в рамках програми PSOM. Ще однією програмою технічної допомоги є МАТРА, яка насамперед опікується становленням інститутів громадського суспільства в Україні, а також розвитком соціальних та культурних зв'язків між двома країнами [3, с.43]. Також, Нідерланди послідовно підтримують збереження незалежності й територіальної цілісності нашої держави, що набуває особливої ваги в контексті російської агресії проти України. Як наголошує Р.

Кривонос «досвід Нідерландів, які 1948 р. відмовилися від нейтралітету й успішно інтегрувалися в мережу західних військових союзів та економічних об'єднань, має використати українське керівництво у питаннях формування власної військово-політичної стратегії та політики у сфері національної безпеки»[2, с.57].

Нідерланди є соціальною державою з багатою історією: сучасні традиції та законодавство мають коріння ще у бісмарківських принципах соціального захисту [4, с.482]. Як зазначає український дослідник Д. Севрюков «Складне поєднання консервативних, соціалдемократичних елементів в організації системи соціального захисту, з помітною домішкою неоліберальних ідей та цінностей при її реформуванні суттєво ускладнює її ідентифікацію. Соціальна держава у Нідерландах у своєму історичному розвитку пройшла декілька якісно відмінних етапів, що створює неабиякі труднощі для класифікації її моделі. Її визначали, хоч і з певними зауваженнями, як консервативно-корпоративний тип режиму добробуту, називали архетипним представником соціал-демократичного типу, наголошували на неможливості віднесення до певного ідеального типу, і відповідно визначали її як гібрид, що поєднує в собі ознаки всіх інших типів. На нашу думку, голландська соціальна держава відноситься до сучасної континентальної моделі, яка відзначається тенденцією до посилення особистої відповідальності за власний добробут за допомогою програм активації трудової діяльності, пенсійних заощаджень, конкуренції у сфері соціальних послуг разом зі спробами зберегти ядро системи соціального захисту – професійне соціальне страхування через численні реформи та збільшення державної участі у її функціонуванні» [4, с.482].

У Нідерландах, як і в інших країнах Західної Європи за останні десятиліття посилюється радикалізація суспільних настроїв, ксенофобія, діяльність радикальних угруповань і політичних партій, а також зростає динаміка злочинів на ґрунті ненависті. В даному випадку під радикалізацією маємо на увазі процес, в ході якого люди або групи людей стають прихильниками політичного, релігійного чи іншого екстремізму.

Існують дві групи причин, за якими людина може стати прихильником радикалізму: соціальні та індивідуальні. До перших можна віднести наявність в регіоні значної за кількістю, маргіналізованої меншини; підозріле ставлення суспільства до окремих груп людей; поширення в суспільстві неприязні по відношенню до релігії і зокрема до ісламу; непопулярна зовнішня політика (підтримка репресивних режимів в мусульманських країнах); існування мереж з вербування прихильників в радикальні рухи. У числі індивідуальних чинників називають особисті зв'язки з радикалізованими людьми; невдоволення життям в поєднанні з бажанням робити щось важливе і осмислене; пристрасть до пригод і бунту; бажання бути частиною чогось; співчуття по відношенню до одновірців, яких утискають; підліткова тривога і невпевненість. Цей список не є вичерпним; наявність цих факторів не означає неодмінної радикалізації, так само як і їх видима відсутність не означає, що радикалізації можна не побоюватися. Найчастіше місцем радикалізації стають в'язниці, Інтернет і соцмережі – саме тут, а також спілкуючись з уже радикалізованими друзями і родичами, люди найчастіше піддаються впливу екстремістських ідей [5].

Нідерландська дослідниця М. Комен, вивчаючи причини та наслідки радикальних настроїв серед нідерландців марокканського походження вважає, що причиною зростаючої сприйнятливості молодих голландських марокканців до радикалізації є результат взаємопов'язаної поведінки, переживань, мотивів, почуттів та поглядів на добро і зло. Молоді голландські марокканці мають кращі перспективи, ніж їхні батьки, але їхні можливості освіта та ринок праці, а отже, і їхні шанси на досягнення процвітання менші, ніж ті своїх етнічно голландських однолітків. Особливо більш високоосвічені голландські марокканські юнаки чутливі до дискримінації, гнучкості та нерівності та, схоже, є швидше реагувати, ніж минулі покоління. Вони більш чутливі до радикалізації та екстремізм, ніж їхні батьки, і більше, ніж їхні голландсько-турецькі однолітки, тому що вони є більше схожий на «нас».

Політичний радикалізм серед молодих мусульман у Нідерландах пропагується не ісламом, ні а відсутність інтеграції, але саме шляхом емансипації [6, с.53].

Враховуючи той факт, що радикалізація суспільних настроїв в Нідерландах відображається на електоральних уподобаннях, які потім перетворюються в конкретну державну політику та законодавче регулювання вважаємо за необхідне розглянути дане питання більш детально.

Отже, за останні десятиліття крайній націоналізм і правий радикалізм як його політична функція перетворюється в одну з істотних тенденцій розвитку сучасної Європи. Впродовж останнього десятиріччя, і особливо останні п'ять років, можна відмітити різке зростання впливу правих і лівих радикальних партій на Європейському континенті. По багатьох країнах прокочується хвиля електорального успіху партій, що використовують націоналістичну риторіку.

Згідно проведеного на прикладі Нідерландів 1980-2006 рр. дослідження, самоідентифікація виборців як лівих чи правих спиралася, не стільки на економічні орієнтири, скільки на культурні, тож зростання кількості прихильників правих поглядів пов'язане не стільки зі зміною поглядів на соціально-економічні процеси, а насамперед через відношення до мігрантів [7]. Автор зазначає, що партіям властиво політизувати соціально-чутливі питання (приклад - мова в Україні), зводячи їх до рівня проблеми, з метою збільшення своєї електоральної бази [7]. Саме таким чином використовували кейс мігрантів керівники правих популістів в Нідерландах (Фортейн, Вілдерс) в кінці 1990-х. Саме на прикладі Нідерландів легко побачити, що за період дослідження (1980-2006) відбулася значна мобілізація антиіммігрантських настроїв, що знайшло відображення у кількості прихильників правих популістів [7].

В цілому можна відзначити, що в тих західних демократіях, де сильні праворадикальні партії (Австрія, Бельгія, Франція, Італія, Норвегія), відносно слабкі праворадикальні рухи і неорганізований правий радикалізм, що веде до відносно низької кількості мотивованих праворадикальними установками злочинних акцій. Навпаки, в країнах зі слабкими, незначними

праворадикальними партіями (в Німеччині, Великобританії, Нідерландах, Швеції, США) посилюються праворадикальні рухи і зростає число роздроблених праворадикальних груп, готових до насильства. Крім того очевидно, що праворадикальні партії і рухи найсильніші в тих країнах, де їм вдалося в ході модернізації суспільства модернізувати власну ідеологію і політичну стратегію (відмовитися, наприклад, від фашизму і неприкритого расизму), пристосуватися до сформованих політичних структур і, виходячи з властивих цим країнам специфічних націоналістичних традицій, створити власний політичний профіль і знайти опору в суспільстві [8].

Варто відзначити, що Нідерланди також відносяться до числа країн, де доступ до інформації про злочини на ґрунті ненависті ускладнений. У той же час в Нідерландах існує одна з найдосконаліших у Європі систем контролю та інформування влади про дискримінацію і злочини на ґрунті ненависті. Так, відзначимо, що наприклад у 2017 р. в Нідерландах було зафіксовано різке зниження загальної кількості злочинів на ґрунті ненависті. Якщо в 2016 р. там було скоєно 4.376 правопорушень цієї групи, то в 2017 р. число таких інцидентів скоротилося на 20% – до 3.499 правопорушень. При цьому в 603 випадках злочини носили насильницький характер. У 477 випадках мова йшла про вербальні погрози. 192 з усіх випадків були класифіковані як ісламофобські, а 284 – як антисемітські. Оскільки дані про насильницькі злочини за минулі роки практично відсутні, проведення порівняльного аналізу в даному випадку видається проблематичним [9].

У Нідерландах спроби створення сильних праворадикальних партій з ксенофобським ухилом (таких, як Партія центру або Демократи центру) довгий час терпіли невдачі. Причиною тому була відсутність чітких націоналістичних традицій, притаманна політичній культурі Нідерландів толерантність, а також функціонування соціальної держави з її інтеграційними функціями. Вибухоподібний успіх праворадикальних сил в Нідерландах на початку ХХІ ст. пов'язують з діяльністю П.Фортейна, який в 2001 р. очолив список кандидатів у парламент щойно створеної партії «Придатні для життя

Нідерланди» (Leefbaar Nederland). Вибори мали відбутися в травні 2002 р. Проте 9 лютого 2002 р. П. Фортейн опублікував в одній з газет інтерв'ю, в якому недвозначно заявив про свою рішучість припинити імміграцію мусульман до Нідерландів. На наступний день він був виключений з виборчого списку, а на день пізніше заснував нову партію, свою власну – Список Піма Фортейна. У березні 2002 року Фортейн триумфально виграв вибори до міської ради Роттердама: його партійний список отримав 36% голосів, і це поклало край майже 60–літнього періоду, протягом якого містом управляли соціал-демократи з Партії праці (нід. Partij van de Arbeid). Однак, зазначимо, що за тиждень до загальнонаціональних виборів Фортейн був застрелений Волкертом ван дер Граафом – активістом радикальної екологічної групи [10].

Сьогодні практично монопольним гравцем–популістом в правій частині партійнополітичного спектра Нідерландів є Партія свободи (Partij voor de Vrijheid, далі – ПС) Г. Вілдерса. Серед інших правих акторів можна назвати екстремістський Нідерландський народний союз «Гордість за Нідерланди», які в даний момент політично неспроможні. Характерно, що обидва лідери нідерландського правого популізму вийшли не з праворадикальної партії «Демократи центру», а з праволіберальних «життєздатність Нідерландів» (П. Фортейн) і Партії за свободу і демократію (VVD, Г. Вілдерс). Приводом для виходу Вілдерса з VVD стала її компромісна позиція з приводу членства Туреччини в Європейському Союзі. При цьому політик зберіг за собою місце в парламенті, утворивши так звану «Групу Вілдерса», яка пізніше і трансформувалася в Партію свободи. Політичний вакуум, що залишився після вбивства П. Фортейна повинен був бути заповнений партією, яка виступає за демократичне оновлення, цивільний націоналізм, економічний лібералізм і більш жорстке законодавство про імміграцію та інтеграції [11, с.22].

Необхідно відзначити, що з усіх праворадикальних партій тільки Партія Свободи зуміла зберегти свої позиції до нинішнього часу [12, с. 83]. ПС не є партією в класичному сенсі слова: у неї немає ні статуту, ні фіксованого

членства. Формально член партії всього один – Г. Вілдерс, решта депутатів, що представляють Партію Свободи, в дійсності – члени депутатської «групи Вілдерса». Така структура була створена, щоб уникнути внутрішніх конфліктів, які згубили прямих спадкоємців П. Фортейна. Основною концепцією Г. Вілдерса є боротьба проти «ісламізації Європи», а також проти «лівої еліти». Г.Вілдерса критикує культурний і моральний релятивізм останньої, відмова визнати іслам і мусульманську культуру загрозою, а також підтримку «польдерної моделі», що має на увазі закриті угоди між урядом і профспілками. Однак основним Г. Вілдерсу бачиться не класичний популістський конфлікт між елітою і народом, а конфлікт цивілізацій – Заходу і ісламу [13, с. 27–30].

У 2014 р. Партія Свободи підготувала доповідь під назвою «Nexit» (Netherlands + Exit), в якому йдеться про те, що в разі виходу з ЄС темпи зростання нідерландської економіки за десять років зростуть на 10%. Таким чином, Геерт Вілдерс уособлює в Нідерландах «жорсткий» євроскептицизм: за класифікацією П. Таггарта і А. Щербяка, останній має на увазі прагнення до перегляду умов, на яких країна увійшла до Європейського Союзу, або до виходу з нього, в той час як «м'який» євроскептицизм вимагає лише окремих змін у функціонуванні Європейського Союзу [14, с.7].

Однак в силу специфіки політичної культури Нідерландів, орієнтованої на широкий національний консенсус, для завоювання міцних позицій партії Г. Вілдерса довелося відступити від «класичної» правопопулістської моделі. Крім нетипової для правих популістів уваги до питань зовнішньої політики і особливого ставлення до Ізраїлю і США, для Г. Вілдерса характерно лібертаріанське ставлення до етичних проблем. Партія Свободи послідовно виступає на користь повної легалізації абортів, евтаназії та емансипації гомосексуалістів. Саме така модель необхідна для популярності радикалів та право популістських партій в Нідерландах; не нативізм, а цивільний націоналізм і ідеали Просвітництва, які проповідували Аяан Хірсі Алі і Пім Фортейн, здатні уберегти нідерландських правих від втрати голосів і

радикалізації, особливо в умовах вкрай низького попиту на правий радикалізм в країні (індекс DEREKX – Demand for RightWing Extremism, вираховується Open Society Foundations, в Нідерландах в 2014–2015 рр. склав 1%, не змінившись з 2008–2009 рр.) [15].

Електоральний прояв радикалізації суспільних настроїв в Нідерландах в свою чергу відображається на законодавчій ініціативі і прийнятті конкретних законів та законодавчих актів. Тому, вважаємо за необхідне стисло проаналізувати дане важливе питання.

Одним з найважливіших законодавств покликаних боротися з проявами радикальних суспільних настроїв є антиекстремістське законодавство. Його удосконалення в ХХІ ст. розвивалося за наступними напрямками: – Розширення повноважень спецслужб та інших правоохоронних органів з контролю за екстремістськими групами; – обмеження цивільних прав осіб, засуджених за екстремізм; – позбавлення громадянства країн моніторингу осіб, замішаних в екстремістській і терористичній діяльності (за наявності у них другого громадянства); – посилення контролю за інтернетом і активністю екстремістів в соцмережах; – заборони організацій, визнаних екстремістськими, розширення списку екстремістських організацій, включаючи релігійні громади [16].

Відзначимо, що у Нідерландах було прийнято жорстке антитерористичне законодавство, яке дозволяє позбавляти підданства країни і оголошувати небажаними іноземцями тих осіб, які брали участь в бойових діях або фінансували тероризм, були членами екстремістських угруповань.

У Нідерландах 7 лютого 2017 р. Сенат (Eerste Kamer) прийняв три закони, пов'язаних з боротьбою з тероризмом, в рамках виконання Програми дій по боротьбі з джихадизмом. Мета програми – «захищати демократію, засновану на верховенстві закону, боротися і послабити рух джихадистів в Нідерландах, а також ліквідувати живильне середовище для радикалізації» [17]. Закон про тимчасові адміністративні заходи (контртерористичні заходи) дозволяє міністрові з питань безпеки та правосуддя Нідерландів вживати

заходів, що обмежують право людини на свободу пересування, шляхом введення, наприклад, заборони на поїздки, обов'язки регулярно повідомляти в поліцію про своє місцезнаходження тощо. Крім того, міністр може оголошувати зони, де людині забороняється перебувати, якщо ця особа може бути пов'язана з терористичною діяльністю або з підтримкою такої діяльності [16].

Що стосується відкликання та вилучення громадянства, то в двох нових положеннях, включених до статті 14 Закону про громадянство Нідерландів, йдеться: 1) що міністр юстиції може скасувати громадянство Нідерландів особи у віці 16 років і старше, яка добровільно входить в збройні сили держави, що бере участь в бойових діях проти Королівства Нідерланди або проти союзу, членом якого є Королівство Нідерланди; і 2) що в інтересах національної безпеки міністр може відкликати голландське громадянство особи, яка досягла 16-річного віку і перебуває за межами Королівства, якщо виявиться, що людина приєдналася до організації, яка знаходиться в списку організацій, що беруть участь в національному або міжнародному збройному конфлікті і представляють загрозу національній безпеці [16].

Цей захід не потребує остаточного доказу того, що людина приєдналася до терористичної організації, тільки доказ того, що людина планує стати членом. З огляду на те, що людину не можна залишити зовсім без громадянства, ця норма стосується лише людям, які мають подвійне громадянство. Ці зміни також полегшують заборону в'їзду в Нідерланди і вимагають, щоб підозрювані в тероризмі реєструвалися у влади. Однак Закон про тимчасові адміністративні заходи також вносить до Закону про громадянство новий розділ про правовий захист осіб, чиє громадянство було відкликано. Наприклад, особа може прямо подати апеляцію до районного суду Гааги, щоб оскаржити рішення про відкликання [17].

Таким чином було ліквідовано найбільш кричущий недолік колишнього антитерористичного пакета. Третій закон, прийнятий 7 лютого 2017 р., вносить поправки в Закон про паспортну діяльність Нідерландів. Він

передбачає, що паспорти і посвідчення особи автоматично стають недійсними, коли заборона на виїзд з країни накладається міністром безпеки і правосуддя. Мета полягає в тому, щоб перешкодити людям покинути країну і відправитися в райони джихаду. У липні 2017 р. був прийнятий закон про служби розвідки і безпеки. Він надав широкі повноваження розвідці і службам безпеки, погрожуючи, на думку правозахисників, дотриманню прав на недоторканність приватного життя, свободу вираження думок і недискримінацію. Серйозні побоювання як і раніше стосувалися можливості обміну інформацією із спецслужбами в країнах, які можуть використовувати таку інформацію для порушення прав людини і переслідування противників уряду [16].

Необхідно зазначити, що до квітня 2018 р. в Нідерландах, також як і в Австрії, Бельгії, Болгарії, Данії, Франції, Німеччині були прийняті закони, що забороняють в певних місцях носити головні убори і елементи одягу, що закривають обличчя. В Італії та Іспанії такі закони були прийняті на місцевому рівні. Перш за все, мова йде про традиційний мусульманський жіночий одяг. Крім того, в 13 країнах ЄС релігійний одяг заборонено в окремих приватних або державних установах і компаніях [18].

У 2017 р. було зроблено декілька важливих кроків для посилення практики антидискримінації в Нідерландах:

– Поліція прийняла кодекс для запобігання етнічного профілювання, який включає в себе професійний стандарт і керівництво, як діяти в ситуаціях, коли поліцейські повинні зупиняти громадян.

– Особлива увага приділяється протидії антисемітизму в Національній програмі дій по боротьбі з дискримінацією. Освіта з історії Голокосту стає обов'язковою частиною шкільних навчальних програм.

– Парламент представив законопроект про роз'яснення дискримінації за ознакою статі в Законі про рівне ставлення, після чого він буде включати в себе такі поняття як «фізичні сексуальні характеристики», «гендерну ідентичність» і «гендерний вираз» [19].

– Між прокуратурою, поліцією і антидискримінаційними недержавними організаціями був укладений договір про сприяння співробітництву в галузі свободи вираження думок. Зокрема, була розпочата кампанія з інформування громадськості про прояви ненависті в Інтернеті. Крім того, була створена незалежна «гаряча лінія» щодо висловлювань ненависті в мережі.

Слід зазначити, що правлячі партії, граючи на праворадикальному полі, часто-густо змушені дрейфувати вправо, що відбивається на загальній ситуації в країні. Наприклад, в ході виборчої кампанії в Нідерландах прем'єр-міністр М. Рютте (голландська ліберальна партія VVD) часто критикував план Г. Вільдерса закрити всі мечеті в Нідерландах як «загрозу верховенству закону». Однак для забезпечення голосів він без коливань пов'язав проблеми національної безпеки з наявністю в країні мусульман [20].

В цілому в Нідерландах відсутнє законодавство, що має на увазі пряму дискримінацію меншин. Проте, можна говорити про законодавство, що допускає непряму дискримінацію. Йдеться про законодавство, що спрямоване на асиміляцію іммігрантів. Так, Закон про інтеграцію має на увазі, що більшість іммігрантів – уродженців азіатських і африканських країн – повинні вивчити нідерландську мову і скласти іспит на знання нідерландського суспільства через кілька років після їх прибуття в Нідерланди (від 3,5 до 5 років). При цьому іспити зараз повинні здати і ті, хто живе в Нідерландах п'ять років і більше. Деякі категорії емігрантів повинні здавати попередні іспити в посольстві Нідерландів на їх батьківщині [21].

Іспит на знання нідерландського суспільства, на думку правозахисних організацій, об'єктивно не стільки приносить іммігрантам практичну користь з точки зору розуміння нідерландських реалій, скільки створює у них негатив і підтримує ксенофобські та ізоляціоністські настрої, пропонуючи їм, по суті справи, один вибір – змінити свою традицію і навіть ідентифікацію або відмовитися від ідеї інтеграції та самоізолюватись в штучно створеному гетто [22].

Нідерланди приєдналися до Європейської конвенції із захисту прав національних меншин із застереженнями. Згідно з цими застереженнями, до національних меншин в країні відносяться тільки фризів, на яких і поширюються всі права, передбачені європейським правом. У той же час досить великі нові громади, переважно вихідців з Азії та Африки, таких прав не мають. Це цілком укладається в асиміляційну модель інтеграції мігрантів, але не влаштовує представників самих меншин.

Багато спостерігачів вказують на те, що в останні роки в Нідерландах з'явилися деякі ознаки того, що підхід уряду до інтеграційної політики може мати негативний вплив на організації громадянського суспільства в галузі різноманітності і боротьби з дискримінацією. Так, з 2011 р. інтеграція розглядається не як відповідальність уряду, а як відповідальність окремого громадянина. Нова політика була спрямована на відхід від принципів мультикультуралізму в сторону асиміляційних пріоритетів. Однією з центральних складових нового курсу стало скасування Закону Про консультацію меншин (Wet Overleg Minderheden). Згідно з цим законом, Національна консультація меншин (Landelijk Overleg Minderheden, LOM) була законним партнером національного уряду по діалогу з питань, що стосуються меншин [23].

Це означало, що Національна консультація меншин – зонтична організація, яка об'єднує вісім організацій, що представляють вісім найбільших етнічних громад Голландії могла офіційно представляти консолідовану позицію цих груп на переговорах з урядом. Скасування закону передбачає, що з 1 січня 2015 р., Національна консультація меншин і її членські організації втратили державне фінансування і свій статус в якості офіційного партнера по діалогу з національним урядом, що, безумовно, створило підґрунтя для непрямой дискримінації етнічних меншин євро [24].

Все це призвело до того, що Нідерланди перемістилися на одинадцяте місце в рейтингу Індексу інтеграційної міграційної політики країн ЄС (Migrant Integration Policy Index – MIPEX) через вплив крайніх правих партій і заходів

жорсткої економії, в тому числі широкомасштабних скорочень державного фінансування підтримки інтеграції. Додавання нових обмежень на доступ до ринку праці, а також обмеження політичної участі організацій мігрантів сприяє подальшому виключенню мігрантів з приймаючого суспільства. Як і раніше активно застосовувалися і отримували новий розвиток закони, що забороняють ті чи інші елементи традиційного релігійної одягу. Як відомо, такі заборони вже давно існують у Франції. У Голландії в листопаді 2016 р. депутати проголосували переважною більшістю голосів за заборону на носіння жінками традиційних ісламських вуалей (бурки) в деяких громадських місцях, включаючи школи, лікарні, урядові будівлі і громадський транспорт. Відповідно до закону, бурку поки ще можна носити на вулицях. Жінки, затримані за порушення заборони, можуть бути оштрафовані на суму до 405 євро [24].

Міграційний чинник зумовлює радикалізацію суспільства в Нідерландах одночасно в кількох напрямках: по-перше, через те, що певні сегменти мусульманського населення починають сприймати екстремістські погляди та приєднуватись до більш-менш організованих мереж (салафітів, джихадистів); по-друге, збільшення кількості мігрантів протягом останніх десятиліть, сприяло зростанню антиіммігрантських настроїв в суспільстві, зумовивши збільшення підтримки (розширення електоральної бази) право-радикальних політичних сил [25].

Урядовці Нідерландів відстежують розвиток в країні такої течії радикального ісламу, яку вони називають "політичним Салафізмом". Її представники не використовують насильницьких засобів для досягнення своїх цілей, але активно працюють над створенням невеликих закритих мусульманських осередків всередині нідерландського суспільства. Відкидаючи більшість західних цінностей та будь-яку ідею інтеграції, політичні салафісти використовують складні методи, щоб відвернути мусульман «фізично, а також подумки від оточуючих їх суспільств».

Розробляючи програми протидії екстремізму (насамперед ісламському), влада Нідерландів насамперед зосереджує увагу саме на превентивній роботі, враховуючи те, що активні та небезпечні радикальні групи знаходяться в абсолютній меншості. В рамках цієї роботи, робиться ставка насамперед на інформування вразливих верств населення, для чого влада залучає до діалогу і співпраці ті ісламістські спільноти, що не пропагують насильство. Влада Нідерландів розглядає радикалізацію не лише як загрозу національній безпеці, але й як виклик демократичному правовому порядку, оскільки це може призвести до соціальних заворушень і посилення поляризації [25].

План протидії радикалізації був розроблений головним чином для ісламського фундаменталізму (але частково застосовувався і до праворадикальних груп). План був задуманий урядом Нідерландів у 2004 р. і з того часу значно розвинувся. Дві ключові характеристики плану - його місцева спрямованість та велика кількість задіяних частин б. Що стосується першого, уряд Нідерландів вважає, що місцеві органи влади в кращому стані для виявлення проблем та впровадження рішень. У той час як центральні органи влади надають загальні рекомендації, навчання та частину фінансування, місцеві органи влади практично повністю залежать від того, як діяти. Як наслідок, кожне велике голландське місто створило власну програму з унікальними характеристиками, хоча більшість формується за програмою Амстердама. Щодо останнього, то всі аспекти плану - від його задуму до практичного втілення – характеризуються співпрацею складної мережі міністерств, державних установ, місцевих органів влади, соціальних служб, освітніх установ, аналітичних центрів, релігійних установ та позаштатні консультанти. Відкритість, обмін інформацією та постійний внесок з усіх можливих джерел, здається, є керівними принципами.

Ключовою характеристикою всіх програм є їх гнучкість, оскільки органи влади мають надзвичайний спектр заходів та підходів, що застосовуються відповідно до їх цілей. Репресивні заходи, звичайно, доступні тоді, коли владі доводиться мати справу з особами, які роблять «людей, які

перебувають на межі застосування насильства». Нарешті, влада створила цілу низку заходів, спрямованих на більш загальне почуття невдоволення основним суспільством, яке відчувають багато молодих мусульман, так званий «племінний майданчик». На думку голландських властей, такі місця розмноження можуть бути породжені кількома факторами, але, головним чином, сприйняттям несправедливості та дискримінації, які можуть призвести до розчарування молодих мусульман, щоб розірвати контакт з основним суспільством та знайти альтернативу салафізму. З метою подолання місця розмноження всі програми передбачають велику кількість профілактичних заходів, що підкреслюють взаємну толерантність та прийняття і повинні підвищити стійкість молодих мусульман до радикальних повідомлень.

Здається, більшість програм орієнтована на концепцію розширення прав і можливостей людини та змушення відчувати себе частиною суспільства. Влада організувала незліченну кількість зустрічей, конференцій, навчальних занять, мистецьких проєктів та сусідніх фестивалів, орієнтуючись на ці принципи. Кілька ініціатив також розроблені для боротьби з негативним образом ісламу серед населення Нідерландів, що вважається перешкодою для інтеграції. Хоча органи влади Нідерландів чітко заявляють, що радикалізація не є просто побічним продуктом поганих економічних умов, вони також визнають, що поліпшення умов життя та можливостей для роботи серед найбільш економічно незахищених громад країни може збільшити соціальну згуртованість[25].

Зростання ксенофобії та дискримінаційні заходи, що повинні вживатися стосовно мігрантів і мусульман, а також інтервенційні дії Заходу на Близькому Сході активно використовують ісламісти. У цьому процесі задіяні мечеті, легальні просвітницькі установи, а також заборонені організації екстремістського толку для залучення мусульман в пропагандистську і терористичну діяльність. Організуючи акції протесту проти асиміляційної політики уряду, займаючись «просвітою» і вербуванням, влаштовуючи терористичні акти в європейських містах, вони також сприяють зустрічним

діям терористичного характеру з боку праворадикальних сил. Тому, помилки інтеграційної політики провокують зростання ксенофобських настроїв як з боку іммігрантів і представників меншин, так і з боку етнічної та релігійної більшості. Це активно використовують ісламісти, провокуючи зростання ненависті серед мусульман, а також праворадикали, популісти, неонацисти і навіть правоцентристи, які розгорнули битву за голоси «переляканих виборців». Прийняті в політичних цілях закони, що дискримінують меншини, сприяють зростанню суспільного протистояння, розколу суспільства за етнічною та релігійною ознакою, зростання ксенофобних настроїв, але сприяють, тим не менш, досягненню ідеологічних, політичних і електоральних цілей радикалів різних мастей [16].

Практично весь науковий дискурс навколо питання ісламської присутності в Нідерландах і країнах Західної Європи йде сьогодні за двома напрямками – теорія мультикультуралізму і концепція поступової інтеграції мусульман у європейське суспільство. Разом з тим в останні роки все частіше стали звучати заяви на вищому рівні, зроблені представниками політичного істеблішменту західних країн, про крах політики мультикультуралізму. Однак визнання на найвищому рівні факту провалу втілення ідеї мультикультуралізму ледь вирішує проблему зростання чисельності мусульман в європейських країнах. Скоріше навпаки, вираз нездатності влади контролювати ситуацію наводить на думки про ґрунтовні зміни етно-конфесійного складу Європи в майбутньому, що призведе в кінцевому підсумку до формування нової етно-культурної ідентичності. Очікується, що даний процес обіцяє бути болючим і неприємним, так як його локомотивом при такому розкладі подій стануть саме радикально налаштовані ісламісти які вважали за краще інтеграції нав'язування власних порядків європейцям [26, с. 132].

З огляду на низку соціально-економічних і політичних причин представники ісламського світу продовжують емігрувати з власних країн, в тому числі і в Нідерланди, які надають для них кращі умови існування, ніж

вони мали у себе на батьківщині. У той же час, зважаючи на те, що іммігранти-мусульмани знаходять можливість натуралізуватися в європейських державах, їх присутність в якійсь мірі є вигідною для економіки та демографії приймаючих країн. Слід враховувати і те, що, незважаючи на категоричні пропозиції низки політиків і політичних партій, зупинити міграційні процеси в повній мірі в сучасному світі неможливо, що разом з тим не суперечить необхідності їх регулювання. Крім того, один лише факт визнання політичним істеблішментом краху політики мультикультуралізму не вирішує проблему не інтегрованих потоків мусульман [26, с.139].

Досліджуючи та порівнюючи ситуацію з радикалізмом в Україні та Нідерландах варто відмітити кілька важливих тенденцій: з одного боку, загалом наша держава цілком перебуває у фарватері загальноєвропейського тренду на радикалізацію настроїв в суспільстві, проте по-перше, комплекс передумов для виникнення подібних настроїв є принципово відмінним, наприклад, від Нідерландів, а по-друге, радикальні настрої в суспільстві не мають прямої кореляції з політичними процесами в державі, а тим паче вагомого впливу на них.

Так, український дослідник, О. Сушко наголошує на тому, що в останні роки ситуація з радикалізацією суспільства різко актуалізувалася, насамперед відносно представників ЛГБТ-спільноти, національних меншин тощо: «це зростання нетерпимості, радикалізація, навіть озлоблення певних прошарків суспільства, які не знаходять самореалізації. І ми будемо жити з цим викликом. Він не є унікальним для світу, маятник світової історії хитнувся в бік поляризації і кризи традиційних інститутів, які в тому числі захищали прав людини. Так є по всій Європі. Так є тепер в Україні»[27].

В той же час, необхідно зауважити, що певні традиційні «тригерні точки» в суспільній думці, зокрема стосовно гомофобії, сексизму або ксенофобії, здебільшого залишилися нам у «спадок» від соціально-ідеологічної моделі СРСР. Як зауважує А. Гриценко, «безперечно, дискримінація небезпечна за будь-якою ознакою, проте станом на сьогодні в Україні праворадикальні групи

активно ціляться саме в ЛГБТ та феміністську спільноту. Для цього є різні причини. Зокрема, це пов'язано з радянською гомофобною спадщиною, на противагу прикладу Нідерландів, де політичні рухи правого спрямування не мають гомофобного виміру, адже загалом у нідерландському суспільстві рівень гомофобії надзвичайно низький» [28]. На думку автора, саме ці елементи пострадянського соціального буття є центральним викликом для протидії радикалізму в суспільстві: «якщо боротьба з антисемітизмом після 1945 р. велася дуже активно в усьому світі, а в Україні він значною мірою вже подоланий і вважається непристойним, то з гомофобією і трансфобією ще є дуже багато простору для роботи. Сучасні праворадикали активно фокусуються саме на цій темі. надзвичайно низький [28].

Аналізуючи природу та передумови радикалізації українського суспільства на сучасному етапі, варто наголосити, що внаслідок російської агресії, традиційні «розломи» всередині суспільства (по лінії ксенофобії, гомофобії та сексизму тощо), які здебільшого залишилися у спадок від СРСР, доповнилися питаннями, що пов'язані зі сприйняттям подій в Криму та на Донбасі та, зокрема, місця і ролі в них Російської Федерації. Як наслідок, сьогодні поза сумнівом існують глибинні суперечності у сприйнятті різними суспільними групами «всього російського», починаючи від мови та релігії і закінчуючи освітніми чи культурними продуктами. Така ситуація в свою чергу зумовлює ще одну суттєву відмінність українських ультранаціоналістів та право-радикалів від їхніх європейських однодумців – відсутність проросійських настроїв та симпатій.

В цьому контексті Д. Брансон зазначає: «як ми знаємо, ультраправі в будь-якому іншому місці світу, крім України, більш-менш єдині з Росією, і росіяни відкрито фінансують деякі з цих груп, це широко відомо і на цей час є практично встановленим фактом. Лише в Україні – ні» [29]. Разом з тим автор наголошує, що «ультранаціоналістичні групи є маргінальними в Україні і загалом не представляють Україну, ідеться про декілька тисяч людей максимум, із мого досвіду. Українські ультранаціоналісти отримують більше

уваги преси, ніж заслуговують»[29]. На думку аналітика, ці радикальні групи, цілком здатні стати конструктивною частиною суспільства в разі якщо вони зможуть відмежуватись від радикалізації. В цьому випадку вони цілком здатні стати «гарними діячами демократичної системи»[29].

З позицією щодо незначної ролі праворадикалів в українському політичному житті згоден також А. Умланд: «Є, звичайно, певні тенденції [до праворадикалізму], які мене теж турбують, але поки що я не бачу, щоб це стало - тепер уже можна сказати про такі країни, як Італія - великим трендом у «високій» політиці» [30]. Автор вважає, що правий радикалізм в Україні можна назвати «громадським трендом» і «трендом в культурному та молодіжному житті», водночас А. Умланд не вбачає жодних значних перспектив у великій політиці для українських партій, що їх можна було б віднести до праворадикальних[30].

Висновки. Таким чином, розглянувши проблему радикалізації суспільних настроїв в Нідерландах можна зробити наступні висновки та узагальнення. Отже, в цілому, детальний аналіз радикалізації суспільних настроїв в Нідерландах показує, що, незважаючи на оптимістичні прогнози, рівень ксенофобії в Нідерландах, як і в інших країнах Західної Європи поки що залишається доволі високим. Навіть падіння рівня мігрантофобії не привело до корінної зміни ситуації. Поліпшення ставлення до мігрантів відбулося на тлі укладеної в 2016 р. угоди ЄС-Туреччина, яка дозволила суттєво скоротити міграційні потоки в Європу, а також на тлі реалізації комплексу інших заходів по скороченню біженців. Певну роль зіграли і спільні просвітницькі програми уряду Нідерландів і Управління Верховного комісара у справах біженців ООН, які були спрямовані на допомогу біженцям інтегруватися в соціум Нідерландів. На сьогодні констатуємо, що в основі ксенофобії лежать відомі об'єктивні і суб'єктивні причини: історичні традиції, боязнь зміни соціально-культурного середовища проживання, політика уряду, і пропаганда ЗМІ. Асиміляційна політика інтеграції є, на переконання багатьох експертів, істотним чинником ксенофобії. Вона веде до соціальної ізоляції

зростаючої групи представників національних і релігійних меншин, не готових до добровільної асиміляції.

Значний імміграційний потік мусульманського населення став однією з нагальних проблем Нідерландів тільки одночасно з усвідомленням нового явища – ісламського радикалізму, який заявив про себе на рубежі XX – XXI століть. Тоді в західному суспільстві з'явилося розуміння того, що іммігранти-мусульмани, в основній своїй масі, вважають за краще з власної волі або під впливом певних зовнішніх причин, не асимілюватися. Навпаки, вони привносять власні підвалини і традиції в культуру тих країн, в яких осідають, і, одночасно, вимагають розширення власних прав з метою консервації цієї самобутності.

Досвід Нідерландів у вирішенні нагальних питань, що пов'язані з радикалізацією суспільних настроїв є надзвичайно корисним та має практичну значущість для України. Україна досліджує і враховує при розробці власних стратегій боротьби з радикалізмом в суспільстві форми, методи та заходи, що були запроваджені урядовими структурами Нідерландів, а також законодавчі ініціативи парламенту Нідерландів, що були спрямовані на зменшення радикальних суспільних настроїв. Послідовна та цілеспрямована політика усіх владних інституцій може сприяти вирішенню проблеми. Однак, на сьогодні не існує універсального засобу вирішення проблеми і кожен уряд Європейських країн адаптується до особливої національної специфіки враховуючи політичні, соціально-економічні, етно-конфесійні тощо чинники і шукає свій власний шлях у цьому напрямі.

Порівнюючи причини радикалізації суспільних настроїв і відповідно зростання підтримки право-радикальних політичних проєктів у Нідерландах та Україні, робимо висновок про те, що на відміну від нідерландського суспільства, в нашій державі проблема мігрантів стоїть зовсім не так гостро, проте інший тренд, а саме – політизація суспільно важливих питань, є для нас більш ніж актуальним. Так, кланово-олігархічна природа української політичної системи, зумовлює жорстку боротьбу між різними групами впливу,

що, зокрема, відображається в непримиренній риториці на рівні публічних дискусій чи дебатів. Зважаючи, що це відбувається в умовах не до кінця сформованої традиції державництва маємо ситуацію коли на рівні політичної еліти замість усвідомлення національних інтересів, превалюють вузькогрупові або кланові інтереси.

Одночасно, зважаючи на переважно вкрай низький рівень політичної грамотності серед широких верств населення, подібна «війна» пропагандистських кліше та популістських гасел, сприяє зростанню радикальних настроїв в суспільстві. Разом з тим, загальна радикалізація суспільства в Україні майже не відображається на електоральних вподобаннях – ультраправі політичні сили не знаходять значної підтримки виборців, а кількість подібних політичних проектів є незначною. Тож, цілком можливо, що за аналогією з Нідерландами, саме вагоме представництво правих сил (партій) в політичному полі вестиме до зниження рівня радикалізму в суспільстві. Одночасно, для запобігання та протидії зростанню радикалізації суспільства, необхідні спеціалізовані державні програми, які мають обов'язково включати, насамперед, просвітницькі та культурні проекти, з мінімальним рівнем політизації.

Список використаних джерел:

1. Манаєнко І. М. Країни Бенілюкс: єдність економічного розвитку та місце у європейській спільноті. *Економічний вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. 2019. № 16. С. 132-139. URL.: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evntukpi_2019_16_17

2. Кривонос Р. А. Українсько-нідерландська співпраця як складова реалізації євроінтеграційних прагнень України. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2012. Вип. 111(1). С. 50-59. URL.: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apmv_2012_111%281%29__9

3. Система державного управління Королівства Нідерланди: досвід для України. К.: НАДУ. 2011. 48 с. URL.: http://academy.gov.ua/NMKD/library_nadu/Monografiy/ced8c31e-0ef4-44bb-a77a-85bd52941bae.pdf
4. Севрюков Д. Г. Розвиток соціальної держави у Нідерландах. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2012. № 25. С. 478-483. URL.: http://nbuv.gov.ua/UJRN/app_2012_25_61
5. Williams J. Why average people decide to become terrorists. *Vox*. Jun 14, 2016. URL.: <https://www.vox.com/2016/6/14/11923514/terrorist-radicalization-orlando>
6. Komen M. Homegrown Muslim Extremism in the Netherlands: An Exploratory Note. *Journal of Strategic Security*. Vol. 7. № 1. URL.: <https://scholarcommons.usf.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=https://www.google.com/&httpsredir=1&article=1342&context=jss>
7. E. de Vries C. The Dynamics of Voters' Left/Right Identification: The Role of Economic and Cultural Attitudes. *ECPR General Conference*. URL.: <http://www.catherinedevries.eu/DynamicsLRIdentification.pdf>
8. Минкенберг Н. Новый правый радикализм в сопоставлении: партии, движения и среды. *Актуальные проблемы Европы Правый радикализм в современной Европе*. М.: ИНИОН РАН, 2004
9. Discriminatiecijfers in 2017. Een raport over registraties en meldingen van discriminatie in Nederland. URL.: <https://discriminatie.nl/files/2018-04/discriminatiecijfers-in-2017.pdf>
10. Ambrose Evans-Pritchard C., J. Clements. Fortuyn killed 'to protect Muslims'. *The Telegraph*. 28 March 2003. URL.: <https://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/netherlands/1425944/Fortuyn-killed-to-protect-Muslims.html>

11. Vossen K. Classifying Wilders: The Ideological Development of Geert Wilders and His Party for Freedom. *Politics*. 2011. Vol. 31. No. 3. P. 179-189
12. Kessel S. Van Explaining the Electoral Performance of Populist Parties: The Netherlands as a Case Study. *Perspectives on European Politics and Society*, 2011. Vol. 12, No. 1. P. 68-88
13. Vossen K. Populism in the Netherlands after Fortuyn: Rita Verdonk and Geert Wilders Compared. *Perspectives on European Politics and Society*, 2010. Vol. 11, No. 1. P. 22-38.
14. Taggart P., Szczerbiak, A. The Party Politics of Euroscepticism in EU Member and Candidate States. *Opposing Europe Research Network Working Paper*, 2002. No. 6. P. 1-45.
15. Осколков П. Правый популизм в странах бенилюкс в сравнительной перспективе. *Современная Европа*. 2017, №5, С. 54-62. URL.: https://mgimo.ru/upload/iblock/ad0/elibrary_30638418_35445382.pdf
16. Ксенофобия, радикализм и преступления на почве ненависти в Европе. Ежегодный доклад. Амстердам - Афины - Будапешт - Берлин - Братислава - Варшава - Дублин - Загреб-Лондон - Мадрид - Киев - Москва - Париж - Рим, 2018. URL.: <https://www.osce.org/files/f/documents/0/3/395339.pdf>
17. Netherlands: Three New Laws Adopted to Further Counterterrorism Efforts. *Global Legal Monitor*. Mar. 14, 2017. URL.: <https://www.loc.gov/law/foreign-news/article/netherlands-three-new-laws-adopted-to-further-counterterrorism-efforts/>
18. Verboten N, Verboten B. Wo es in Europa Verschleierungsverbote gibt. *Deutsche Welle*. 13.07.2020. URL.: <https://www.dw.com/de/wo-es-in-europa-verschleierungsverbote-gibt/a-44024171>
19. Netherlands' UPR – 2017. *Universal Periodic Review*. Geneva International Centre for Justice. URL.: <https://www.gicj.org/conferences-meetings/upr-sessions/1078-netherland-s-upr-2017>

20. Henley J. Netherlands PM says those who don't respect customs should leave. *The Guardian*. 23 Jan 2017. URL.: <https://www.theguardian.com/world/2017/jan/23/netherlands-pm-mark-rutte-dutch-citizens-open-letter-pvv>

21. Законодательство, препятствующее борьбе с дискриминацией и национал-радикализмом. *Гражданская нация*. URL.: https://www.ru.civic-nation.org/niderlandy/vlast/zakonodatelstvo/zakonodatelstvo_prepyatstvuyushchee_borbe_s_diskriminatsiy_i_natsional-radikalizmom/

22. Nieuwe regels voor Inburgering- of Staatsexamen NT2 vanaf 1-1-2015. *NCB*. URL.: <https://www.ncbopleidingen.nl/>

23. Butter E. De zin en onzin van minderhedenbeleid. *Republic Alochtonie*. 16.06.2011. URL.: <http://www.republiekallochtonie.nl/blog/opinie/de-zin-en-onzin-van-minderhedenbeleid>

24. Agerholm H. Dutch parliament approves partial burqa ban in public places. *Indipendant*. 29 november 2016. URL.: <https://www.independent.co.uk/news/world/europe/dutch-burqa-veil-ban-holland-votes-for-partial-restrictions-some-public-places-a7445656.html>

25. Vidino L. A Preliminary Assessment of Counter-Radicalization in the Netherlands. *CTC Sentinel*. URL.: <https://www.ctc.usma.edu/a-preliminary-assessment-of-counter-radicalization-in-the-netherlands/>

26. Цуркан А. Европа: исламский радикализм vs. модернизация религии. *Современная Европа*. 2014. № 2. С. 131-142. URL.: <http://www.sov-europe.ru/images/pdf/2014/2/Tsurkan%20Fundamentalism.pdf>

27. «Що ми робили не так?»: правозахисники шукають шляхи подолання радикалізації українського суспільства. *Громадський простір*. URL.:

<https://www.prostir.ua/?news=scho-my-robyly-ne-tak-pravozahysnyku-shukayut-shlyahy-podolannya-radykalizatsiji-ukrajinskoho-suspilstva>

28. Правий радикалізм та злочини на ґрунті ненависті в Україні: нинішня ситуація. *Юридична газета*. URL.: <https://yur-gazeta.com/interview/praviy-radikalizm-ta-zlochiny-na-runti-nenavisti-v-ukrayini-ninishnya-situaciya.html>

29. В Україні можуть зрости загрози радикалізації – експерт зі США. *Радіо Свобода*. URL.: <https://www.radiosvoboda.org/a/ukrajina-vyklyk-radykalizaciji/29903741.html>

30. В Україні є проблеми з правим радикалізмом, але це не стало трендом у великій політиці - Умланд. *НВ*. URL.: <https://nv.ua/ukr/ukraine/politics/v-ukrajini-ye-problemi-z-pravim-radikalizmom-ale-ce-ne-stalo-trendom-u-velikiy-politici-umland-50012763.html>